

ÜNİTE I

İNSAN HAKLARI, HUKUK VE DEVLET

A. TEMEL KAVRAMLAR

1. Hak, Özgürlük ve Eşitlik Kavramları
2. İnsan Hakları ve Temel Haklar
3. Adalet, Hukuk ve Devlet Kavramları

B. İNSAN HAKLARI VE DEVLET

1. Hukuksal Bir Kurum Olarak Devlet
2. Laik Devlet ve İnsan Hakları
3. Hukuk Devleti ve İnsan Hakları
4. Sosyal Devlet ve İnsan Hakları

C. İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ

1. İnsan Haklarına Saygılı Devlet
2. İnsan Haklarına Dayalı Devlet

BU ÜNİTENİN AMAÇLARI

Bu üniteyi çalıştıktan sonra;

- * Hak, özgürlük ve eşitlik kavramlarının anlamlarını öğreneceksiniz.
- * İnsan hakları ve temel haklar kavramlarının anlamlarını öğreneceksiniz.
- * Adalet, hukuk ve devlet kavramlarını tanımlayabileceksiniz.
- * Devlet ve hukuk arasındaki ilişkiyi değerlendirebileceksiniz.
- * Laik devlet, sosyal devlet ve hukuk devleti ile insan hakları arasındaki ilişkiyi açıklayabileceksiniz.

NASIL ÇALIŞMALIYIZ?

- * Üniteyi dikkatlice okuyun.
- * Gerekirse not tutun, özet çıkartın.
- * Hazırlık sorularını ve değerlendirme testini cevaplandırın.
- * Eğer yanlış cevaplar vermişseniz ilgili konuyu tekrar çalışın.
- * Konularla ilgili başka kaynaklara başvurun, basın yayın organlarından konularla ilgili haberleri takip edin.
- * Öğrendiklerinizi çevrenizdekilere anlatın.

A. TEMEL KAVRAMLAR

Sevgili öğrenciler; bu başlık altında, **hak, özgürlük, eşitlik, insan hakları, temel haklar, adalet, hukuk ve devlet** kavramlarının anlamlarını öğreneceksiniz. Sayılan bu kavramlar “Demokrasi ve İnsan Hakları Dersi”nin özünü oluşturmaktadırlar. Bu nedenle bu kavramları iyi anlamamız ve anlamlandırmanın başarımız açısından son derece önemlidir. Ne var ki bu kavramlar kestirme bir tariftten çok ayrıntılı bir tartışmanın konusudurlar. Bu nedenle burada verilen sınırlı tanımlarla yetinmemeli başka kaynaklara başvurarak kendinizi geliştirmelisiniz. Sözü edilen bu kavramlar birbirleriyle ilişkilidirler ve ancak birbirleriyle açıklanabilirler. Devlet kavramı bilmeden hukuk kavramını, hukuku anlamadan da hak, adalet, özgürlük kavramını anlayamazsınız. Bu nedenle çalışmaya devlet kavramından başlamanız daha yararlı olacaktır.

İli		ANKARA		Türkiye Cumhuriyeti		Fotoğraf	
İlçesi		CANKAYA		T.C. Cumhurbaşkanlığı			
Mahallesi		KÜLTÜPE		T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı			
Köyü				T.C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü			
Sokağı				T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi			
Mevkii				T.C. Ankara İlçe Emval Müdürlüğü			
Pafta No.	Ada No.	Parsel No.	Niteliği	Yüzölçümü	ha	m²	dm²
	1072	2	KARGIR APT	525.00			
Sınırı	Planlıdır						
Zemin Sistem No : 538616							
KAT MÜLKİYETİ		KAT İRTİFAKI		DEVRE MÜLK			
Satış Bedeli		Niteliği		Arsa Payı	Blok No.	Kat No.	Bağimsiz Bim. No.
85.000.00		MİSKEN		70/100	-	BÖRÜM	1
TAMAMI ÖMİT KANIRBOĞULU - BEHÇET ÖĞLE adına kayıtlı İKAM ARIHAYI KÜLTÜR TURİZM EĞİTİM SAĞLIK VE DAYANIŞMA VAKFI adına Satış işleminden.							
YÖN PLANI : Y. PLANI : 24.12.1967							
Edinme Sebebi							
Sahibi							
ARIHAYI KÜLTÜR TURİZM EĞİTİM SAĞLIK VE DAYANIŞMA VAKFI							
Geldisi	Yenmiye No.	Cilt No.	Sahife No.	Sıra No.	Tarih	Gittisi	
Cilt No.	7343	8	762		03/05/2006	Cilt No.	
Sahife no.	CANKAYA İlçe Emval Müdürlüğü					Sahife No.	
Sıra No.	T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi					Sıra No.	
Tarih	T.C. Ankara İlçe Emval Müdürlüğü					Tarih	

Resim 1.1: Tapu senedi taşınmaz bir malın kullanma hakkının kime ait olduğunu gösterir

1. Hak, Özgürlük ve Eşitlik Kavramları

Bir hukuk düzeninin öznesi **kişi**dir. Yani hukuk düzeni, kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenler. Hukuk açısından kişi iki türdür. Birincisi **gerçek kişiler**. Sağ doğmuş olmak kaydıyla her **insan** hukukun öznesi olan **gerçek bir kişidir**. Hukuk düzeni açısından ikinci kişide **tüzel kişiler**dir. Tüzel kişiler ya bir kanunla ya da kanunun verdiği bir yetkiye dayanılarak oluşturulabilirler. Başta devlet olmak üzere, kamu kurum ve kuruluşları, vakıflar, dernekler, siyasi partiler, ticari kuruluşlar vb. birer tüzel kişidir. Tüzel kişiler, kamu **tüzel kişileri** ve **özel hukuk tüzel kişileri** olarak ikiye ayrılırlar.

Hak; belli bir hukuk düzeni içerisinde, hukuk kurallarının kişilere belli yönde davranmaya izin vermesi, belli şeyleri istemeye yetkili kılmasıdır. Söz gelimi açık lisede okuyan bir öğrenci, bütün kredilerini tamamladıktan sonra diploma almaya hak kazanır. Herhangi bir konuda mağdur olan birisi mahkemeye dava açarak mağduriyetinin giderilmesini isteme hakkına sahiptir.

Haklar yürürlükteki hukuk düzenine bağlı olarak toplumdan topluma, zamandan zamana değişebilir.

Söz gelimi Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemişken, 1934 yılında çıkartılan bir yasayla Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

Hak kavramının ayrılmaz bir parçası da sorumluluktur. **Kişilerin bir takım haklara sahip olması bu hakların gerçekleşmesi için başka kişilere ve devlete birtakım ödev ve sorumluluklar yükler.** Söz gelimi kişilerin sağlık hakkından gerektiği gibi yararlanabilmesi, devlete, sağlıkla ilgili politikaları doğru oluşturma, sağlıkla ilgili gerekli yatırımları yapma, sağlık çalışanlarına görevlerini hizmetin gereklerine uygun olarak yapma sorumluluğunu yükler. Temiz bir çevrede yaşama hakkı, kişilere, çevreyi kirletmeme, yerel yönetimlere, çevrenin temiz kalması için gerekli çalışmaları yapma, sorumluluğunu yükler. Herkesin sorumluluğunu gerçekleştirmediği bir yerde hiçbir kimsenin hakkı gerçekleşmez. Hak aynı zamanda bazı yükümlülükler doğurur. Söz gelimi alacaklıya alacağını isteme hakkı tanıyan hukuk kuralı, borçluya borcunu ödeme yükümlülüğünü de içerir. Hak, ödev ve sorumluluk kavramları 1982 Anayasası’nın ikinci bölümünde **“Temel Haklar ve Ödevler” başlığıyla birlikte ele alınmış, “Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”** ifadesiyle sorumluluk kavramının önemi vurgulanmıştır.

Hak ve yetki kavramları çoğunlukla birlikte adlandırılmakla, birbirlerinin yerine kullanılmakla ve birbirleriyle açıklanmakla birlikte aralarında bazı farklar bulunmaktadır. **Yetki, kamu gücünün kullanılmasından kaynaklanır.** Örneğin polis, **“Polis vazife ve Salahiyet Kanunu”**nun kendine verdiği yetkiye dayanarak **“gecikmesinde sakınca bulunan hallerde”** hiçbir makamdan izin almadan konutları arayabilir. Zabıta görevlisi ilgili mevzuatın kendine verdiği yetkiye dayanarak gıda satan ya da üreten işletmeleri denetleyebilir. Sağlığa uygun olmadığını tespit ettiği işletmeleri geçici olarak kapatabilir. Cumhurbaşkanı uygun bulmadığı kanunları yeniden görüşülmek üzere TBMM’ye geri gönderme yetkisine sahiptir. Burada Cumhurbaşkanı, polis ya da zabıta görevlisi yetkisini kamu gücünden almaktadır. Kamu adına bir eylemde bulunmaktadır. Hâlbuki hak durumdan doğar. Sağ olarak doğmuş olmak kişiye miras hakkı verir. Herkes özel yaşamının gizliliğine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Yukarıda verilen örneklerde “hak” yerine “yetki”, “yetki” yerine “hak” ifadeleri kullanılırsa anlamda bir bozulma olduğu açıkça görülür. Örneğin “miras yetkisi” ve “konut arama hakkı”ndan bahsedilemez.

Resim 1.2: Özgürlük başkalarına zarar vermeden her şeyi yapabilmektir.

Hukukun temel kavramlarından biri de **özgürlük** (hürriyet) kavramıdır. Özgürlük kavramı Anayasa’ımızda hak ile birlikte “**Hak ve Hürriyetler**” biçiminde kullanılmış aralarında bir fark gözetilmemiştir. Bununla birlikte hak ve özgürlük kavramları arasında bazı farklar bulunmaktadır. **Özgürlük bir hukuk düzeni tarafından düzenlenen geniş bir serbestlik alanını ifade eder.** 1789 Fransız İhtilali sonrası kabul edilen “**Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi**” özgürlüğü “başkasına zarar vermeden yapılan her şey” olarak tanımlamıştır. Hak ise bir şeyi yapmaya, bir şeye sahip olmaya, devletten ya da diğer kişilerden bir şeyi istemeye yetkili olmak demektir. Bir örnek vermek gerekirse “çalışma özgürlüğü” kişinin herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın dilediği işte çalışabilmesi anlamına gelir. “Çalışma hakkı” ise çalışmak için iş bulamayan birinin devletten kendisine iş bulmasını isteme hakkını ifade eder. Hak ve özgürlük kavramları birbirlerini bütünleyen kavramlardır. Haklar olmadan özgürlüklerin, özgürlükler olmadan hakların varlığı düşünülemez.

Kişilerin sahip oldukları özgürlükler sınırsız olamaz. Kişinin kendine ve topluma zarar verme özgürlüğü yoktur. 1982 Anayasası özgürlüklerin hangi amaçlarla kullanılamayacağını belirlemiştir. 1982 Anayasası’nın 14. maddesinde; “**Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.**”

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.” ifadesiyle özgürlüklerin sınırları çizilmiştir.

Eşitlik kavramı farklı açılardan ele alınabilir. Matematiksel eşitlik ile rakamlar arasındaki eşitlik, sosyal eşitlik ile “nimet ve külfette eşitlik” vergi eşitliği ile mali güce göre vergi alınması, hukuksal eşitlik ile yasa önünde eşitlik anlaşılr. Burada söz konusu edilen daha çok hukuki anlamdaki eşitliktir. **Hukuki eşitlik; din, mezhep, etnik köken, asalet, servet, makam vb. gözetilmeksizin kişilerin yasalar karşısında eşit muamele görmesi demektir.** 1982 Anayasası’nın 10. maddesi “**Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet,**

siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Resim 1.3: Eşitlik aynı olmak değildir

Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.” ifadeleriyle hukuki eşitliği anayasal güvenceye bağlamıştır.

2. İnsan Hakları ve Temel Haklar

İnsan tüm varlıklar arasında özel bir yere sahiptir. Bunun nedeni insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerdir. Duygusal ve akıllı bir varlık olan insan, sahip olduğu özellikleri koruyup geliştirebilmek, insan onuruna yakışır bir hayat sürdürebilmek için birtakım haklara sahiptir/sahip olmalıdır.

İnsan hakları, insanların salt insan olmaktan dolayı sahip oldukları dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklardır. İnsanın salt insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklarının var olduğu fikri insan hakları düşüncesinin başlangıcı olmuştur. İnsan hakları ırk, cinsiyet, dil, din, milliyet vb. hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkesin sahip olduğu haklardır.

Resim 1.4: Bütün insanlar ırk ayrımı gözetilmeksizin belli haklara sahip olarak doğarlar.

İnsan hakları düşüncesinin temellerini çok eskilere götürmek mümkündür. Bu düşüncenin başlangıcıyla ilgili kesin bir tarih söylenemez. Tarihin her döneminde insanların birtakım haklara sahip olması gerektiğini söyleyen düşünürler muhakkak olmuştur.

Resim 1.5: İnsan, yakın zamana kadar para ile satın alınabilen bir mal olarak görülmüştür.

İnsan hakları düşüncesinin gelişimi ile ilgili belli temel dönüm noktaları vardır. Bunlardan biri 1215 tarihinde İngiliz Kralı Yurtsuz John tarafından imzalanan **Magna Carta Libertatum** (Magna Karta Libertatum) (**Büyük Özgürlük Fermanı**) adlı belgedir. Gerçekte yönetilenlere haklar vermekten çok asillere ayrıcalıklar veren bu belge, bir kralın kendi imzaladığı belgeyle kendi yetkilerini kısıtlaması açısından ilktir.

İlerde “Laik Devlet ve İnsan Hakları” konusunda anlatılacağı gibi, Ortaçağ boyunca teokratik devletler egemen olmuş, kilise ve krallar arasında egemenlik mücadeleleri yaşanmış, bu mücadeleler savaflara ve insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Batıda 15. yy. da ortaya çıkmaya başlayan Rönesansla birlikte hümanist bir anlayış gelişmiştir. İnsanın varlığını ve amacını Hristiyanlık dininden bağımsız olarak yorumlayan bu anlayış, insanın değerli bir varlık olduğunu ve değerini kişiliğinden aldığını savunmuştur. Bu doğrultuda yeni bir hukuk ve devlet anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Rönesansla birlikte doğan bu düşünceler gelişerek 17 ve 18. yy. larda zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde **J. J. Rousseau (Ruso, 1712-1778)**’nun savunduğu “**toplumsal sözleşme**” anlayışı, **J. Locke (Lok, 1632-1704)**’un ortaya attığı liberal devlet ve doğal haklar anlayışı, **Montesquieu (Monteskiyö, 1689-1755)**’nin getirdiği kuvvetler ayrılığı prensibi ise insan hakları düşüncesinin başlıca bir öğretisi halini almasına neden olmuştur.

İnsan hakları konusunda ortaya atılan bu düşünceler ve yürütülen mücadeleler somut sonuçlar vermiş ve insan hakları düşüncesi 12 Haziran 1776 “**Virginia (Virjinya) Haklar Bildirgesi**”, 4 Temmuz 1776 “**Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi**”, 1789 “**Amerikan Anayasası**” ve 1789 “**Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi**” gibi belgelerle yazılı metinlere ve ulusal hukuk sistemlerine girmiştir. Bu belgelerle kişilere düşünce hürriyeti, yaşama hakkı, hukuk önünde eşitlik ve din ve vicdan hürriyeti gibi klasik haklar tanınmıştır.

İnsan hakları düşüncesi II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi örgütlerin yayınladıkları bildirgeler ve andlaşmalarla uluslararası hukukun düzenleme alanına girmiştir.

İnsan haklarının tarihsel gelişiminde ilk önce **I. Kuşak Haklar** adı verilen kişi hakları ve siyasal haklar ortaya çıkmaya başladı. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, din ve vicdan hürriyeti, haberleşme hürriyeti, düşünce hürriyeti vb. haklardan oluşan I. Kuşak Haklardan sonra **II. Kuşak Haklar** olarak da ifade edilen ekonomik ve sosyal haklar ortaya çıktı. Daha sonra da bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak **III. Kuşak Haklar** olarak ifade edilen çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı gibi haklar ortaya çıkmaya başladı. İnsan hakları düşüncesinin teknolojik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak gelişeceği, ileride yeni birtakım hakların da ortaya çıkacağı da açıktır.

Temel Haklar

Bu başlık altında “temel haklar” özgürlükleri de içerecek şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle “temel haklar” ifadesi “temel hak ve özgürlükler” olarak anlaşılmalıdır.

Hukuk temelde doğal (ideal) hukuk ve pozitif (müspet) hukuk olarak ikiye ayrılabilir.

Belli bir ülkede belli bir dönemde yürürlükte bulunan hukuk kurallarının bütününe pozitif hukuk adı verilir. Bir ülkede yürürlükte bulunan başta anayasa olmak üzere yasalar, tüzükler, yönetmelikler, mahkeme kararları ve gereğinde yazılı olmayan töre ve adetler pozitif hukuku oluştururlar.

Belli bir ülkede belli bir dönemde uygulanmakta olan değil fakat uygulanması gereken, yani sosyal gereksinimleri hak ve adaletle karşılayacağı, hakkaniyete uygun düşeceği düşünülen hukuka doğal hukuk denir. Doğal hukukun insanın doğasında ve insanlığın kolektif bilincinde var olduğu düşünülür. Akıl, insanları doğrulara ulaştırmak için yeterli bir kuvvettir. Her zaman her yerde geçerli olması gereken birtakım ilkeler vardır. Pozitif hukuk doğal hukukun varsaydığı bu ilkelere ulaşmaya çalışır.

Temel haklar kavramı doğal hukuk ve pozitif hukuk açısından iki farklı şekilde tanımlanabilir.

Doğal hukuk açısından temel haklar, kişilerin sahip oldukları hak ve özgürlükleri kullanabilmesinin ön koşulu sayılan, bireyin kişiliğine bağlı olarak var olduğu kabul edilen hak ve özgürlüklerdir.

Bir toplumda hukuk kurallarıyla kişilere verilmiş sayısız hak ve özgürlük vardır. Söz gelimi açık lisede okuyan bir öğrenci derslerinden başarısız olursa sınıf geçmesi için bütünleme hakkı verilebilir. Devlet öğrencilere ücretsiz olarak kitap dağıtabilir. Herkes dilediği şehre yerleşip burada çalışabilir. Fakat bu hakların kullanılabilmesi için öncelikle “eğitim hakkı”, “yaşama hakkı”, “kişi dokunulmazlığı” gibi başta sayılan haklara göre daha öncelikli haklara sahip olunması gerekir. Temel haklar olarak da ifade edilen bu haklar pozitif hukuk kurallarınca tanınmaya bağlı değildir. Herhangi bir ülkede bu hakların yasalarla vatandaşlara tanınmamış olması o ülkede yaşayan insanların bu haklara sahip olmadıkları anlamına gelmez. Haklarının kullandırılmadığı anlamına gelir.

Pozitif hukuk açısından temel haklar, Anayasal hakları ifade eder. Bilindiği gibi pozitif hukuk normları genel ve soyut olandan özel ve somut olana doğru bir hiyerarşik sıra izlerler. Başka bir deyişle hukuk kurallarının en üst basamağında yazılı ya da yazısız bir anayasa ve anayasanın dayandığı ilkeler vardır. Sonra kanunlar, tüzükler ve yönetmelikler gelir. Bir hukuk sisteminde kişilerin sahip oldukları haklar yasa ve yönetmeliklerle düzenlenir.

Kişilere yasa ve yönetmeliklerle verilen somut hakları güvence altına alan ve anayasada yer verilen soyut ve genel nitelikli haklara “anayasal haklar” ya da “temel haklar” denir.

İnsan hakları genel bir düşünceden ibarettir. Eğer insan haklarına bir ülkenin anayasasında yer verilir ve güvenceye kavuşturulursa işlevsellik kazanırlar. Aksi halde bir ideali dile getirmekten öte gidemezler. **İnsan hakları kapsamında yer alan haklardan bir ülkenin anayasasında yer verilerek koruma altına alınanlara temel haklar denir.** Yazılı anayasası bulunmayan İngiltere gibi ülkelerde temel haklar toplumun ortak bilincinde yer alırlar.

Anayasal güvence diğer hukuk normlarıyla sağlanan güvenceden daha üstündür. Bazı ülkelerde istisnaları bulunmakla birlikte, ülkemizde ve pek çok dünya ülkesinde anayasaların konulması, kaldırılması ve değiştirilmesi diğer hukuk normlarından daha güçtür. Diğer taraftan anayasada yapılacak bir değişikliğin anayasanın özüne, demokratik toplum düzenine ve insan haklarıyla ilgili evrensel değerlere uygun olması zorunluluğu vardır. Bu nedenle bir hakka anayasada yer verilmesi o hakka büyük güvenceler sağlar.

Yasa ve yönetmeliklerle kişilere verilen haklar kolayca geri alınabilir. Bu hakların geri alınması demokratik toplum düzeninin dışına çıkmış anlamına gelmeyebilir. Hâlbuki anayasada yer alan temel hakların geri alınması demokratik toplum düzenini zedeler. Temel haklar 1982 Anayasası’nın “İkinci Kısım”ında yer almıştır. Dört bölümden oluşan bu kısmın birinci bölümünde temel haklara ilişkin esaslara yer verilmiştir. İkinci bölümde negatif statü hakları, koruyucu haklar ya da kişi hakları olarak ifade edilen haklara, üçüncü bölümde pozitif statü hakları ya da isteme hakları olarak da ifade edilen ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. Son bölümde ise katılma hakları ya da siyasal haklar olarak ifade edilen haklar yer almıştır.

Anayasada yer alan Temel Hak ve Özgürlükler aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır;

a) Koruyucu Haklar

Kişileri, devlete ve topluma karşı koruyan hak ve özgürlüklere koruyucu haklar denir. Anayasa’ımızda koruyucu haklar “**Kişinin Hak ve Ödevleri**” başlığı altında sayılmıştır. Başlıklar halinde bu haklar; **kişi dokunulmazlığı** (m.17), **zorla çalıştırma yasağı** (m.18), **kişi hürriyet ve güvenliği** (m.19), **özel hayatın gizliliği** (m.20), **konut dokunulmazlığı** (m.21), **haberleşme özgürlüğü** (m.22), **yerleşme ve seyahat özgürlüğü** (m.23), **din ve vicdan özgürlüğü** (m.24), **düşünce ve inanç özgürlüğü** (m.25), **basın özgürlüğü** (m.28), **dernek kurma özgürlüğü** (m.33), **toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı** (m.34), **mülkiyet edinme hakkı** (m.35) dır.

b) İsteme Hakları

Kişilerin devletten ve toplumdan isteyebilecekleri haklara isteme hakları denir. Anayasa'nın “ Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümünde yer alan bu haklar, ailenin korunması (m.41), eğitim ve öğrenim hakkı (m.42), çalışma ve sözleşme özgürlüğü (m.48), çalışma hakkı (m.49), dinlenme hakkı (m.50), sendika kurma hakkı (m.51) toplu iş sözleşmesi hakkı (m.53), grev hakkı (m.54), konut hakkı (m.57), gibi haklardır.

c) Katılma Hakkı

Kişinin siyasal gücün kullanılmasına katılmasını sağlayan haklara katılma hakları denir. Bu haklar, Anayasa'nın “Siyasal Haklar ve Ödevler” başlığı altında düzenlenmiştir. Anayasaya göre bunlar, vatandaşlık hakkı (m.66), seçme, seçilme hakları (m.67), siyasal partilerle ilgili haklar (m.68,69), kamu hizmetlerine girme hakkı (m.70), vatan hizmeti hakkı (m.72), vergi ödevi (m.73), dilekçe hakkı (m.74) gibi hak ve özgürlüklerdir.

Kitabınızın sonunda Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklere yer veren “ikinci kısmı” ek olarak verilmiştir. Lütfen burayı inceleyerek yukarıda başlıklar halinde verilen hakların neleri içerdiğini, hangi hak ve özgürlüklere sahip olduğunuzu öğreniniz.

Temel haklardan bazıları, yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, sağlık hakkı eğitim hakkı, dilekçe hakkı, özel yaşamın gizliliği ve seçme ve seçilme hakkıdır.

Yaşama Hakkı

Yaşama hakkı kişilerin en temel haklarından biridir. Yaşama hakkından mahrum olan biri diğer haklarından yararlanamaz. 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” ifadesiyle yaşama hakkı anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle maddenin devamındaki istisna hallerinden “mahkemelerce verilen idam cezalarının infazı” ibaresi çıkartılarak idam cezası da kaldırılmış, böylece yaşama hakkının önündeki engeller tamamen kaldırılmıştır.

Resim 1.6: Herkes yaşama hakkına sahiptir.

Kişi Dokunulmazlığı

Kişi dokunulmazlığı, yaşama hakkını tamamlayıcı niteliktedir. Kişinin maddi ve manevi bütünlüğünü korumaya yönelik bir haktır. Kişi dokunulmazlığı Anayasa'nın 17. maddesinde “Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz.” ifadeleriyle yer almıştır.

Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı herkesin yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek için devletten gerekli çalışmaları yapmasını isteme hakkıdır. Devlet kişilerin sağlık haklarının gerçekleşmesi için sağlık kurumlarını oluşturarak halka sağlık hizmeti vermeli, koruyucu sağlık hizmetleri yürütmeli, kişileri sağlıklı ve dengeli bir biçimde beslenebilecekleri yaşam standardına ulaştırmalı ve çevreyi insanların yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilecekleri duruma getirmelidir. Anayasa'nın 56. maddesi sağlık hakkına yer vermektedir. Buna göre, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.”

Resim 1.7: Herkesin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı vardır.

Eğitim Hakkı

Demokratik toplum düzeninin kurulması ve insan haklarının yaşama geçirilebilmesi için eğitim temel bir şarttır. Kişiler demokrasi bilincini ancak eğitim yoluyla kazanabilirler. Toplumdaki sosyal eşitsizlikler eğitim yoluyla azaltılabilir. Bu nedenle devlet için vatandaşlarına eğitim vermek bir görevdir. Her vatandaşın eğitilmeyi isteme hakkı vardır. Eğitim hakkı Anayasa'nın 42. maddesinde yer almıştır. Buna göre; “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz ... İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır ... Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır...”

Resim 1.8: Ülkemizde çok sayıda çocuk çeşitli nedenlerle eğitim hakkından mahrum kalmaktadır.

Dilekçe Hakkı

Anayasa'nın 74. maddesinde “Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.” denilmektedir. Dilekçe hakkı herhangi bir konuda mağdur olan, devletin ya da kişilerin demokrasi ve insan haklarına aykırı davranış ve uygulamalarına maruz kalan kişilerin mağduriyetlerini yetkili makamlara yazılı olarak bildirerek mağduriyetlerinin ortadan kaldırılmasını isteme haklarıdır.

Özel Yaşamın Gizliliği

Her insanın kendine özgü bir özel yaşamı vardır. İnsanlar kendilerini ilgilendiren konuların başkaları tarafından bilinmesinden rahatsızlık duyabilirler. Devlet kişilerin özel yaşamına müdahale etmemeli, kişilerin birbirlerinin yaşamına müdahale sayılabilecek davranışlarına engel olmalıdır. Özel yaşamın gizliliğinin korunması “konut dokunulmazlığı” ve “haberleşme hürriyeti” ile olur. Mahkeme kararı olmadıkça kimsenin konutu aranmaz, telefonu dinlenemez. Güvenlik görevlilerinin konutları arayabilmek için yetkili makamlardan izin almaları gerekir. Özel hayatın gizliliği ile ilgili hükümler Anayasa'nın 20, 21 ve 22. maddelerinde yer almıştır. Maddelerde “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın

ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”, “Kimsenin konutuna dokunulamaz.”, “Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır.” ibareleriyle özel hayatın gizliliği anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçme ve seçilme hakkı çoğulcu demokrasinin bir gereğidir. Herkesin ülke yönetiminde söz hakkı vardır. Bu hak seçme ve seçilme hakkıyla kullanılır. Vatandaşlar oy kullanarak seçimlerde tercihlerini bildirebilecekleri gibi, aday olarak da ülkenin yönetimine talip olabilirler.

3. Adalet, Hukuk ve Devlet Kavramları

Adalet, hukuk ve devlet kavramlarını açıklamaya önce devleti açıklamakla başlamak gerekir. Çünkü devleti anlamadan hukuk kavramını, hukuk olmadan da adalet kavramını anlamlandırmak hayli güçtür.

Sevgili öğrenciler; insanı diğer canlı türlerinden ayıran sayısız özelliği vardır. Bu ayıt edici özelliklerin en önemlilerinden biri, insanın toplumsal varlık (**Homo socius**) oluşudur. Şüphesiz insan dışındaki pek çok canlıda toplu (sürü) halde yaşamaktadır. Fakat insan dışındaki canlıların sürü halinde yaşaması tamamen içgüdüselidir. Hâlbuki insan tamamıyla bilinçli olarak, aklı ve özgür iradesiyle toplu halde yaşamayı tercih eder.

İnsanları toplu halde yaşamaya iten çeşitli nedenler vardır. Bunlardan biri ortak ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak artan ve çeşitlenen insan ihtiyaçları, insanları bir arada yaşamaya mecbur etmektedir. Hiçbir insan kendisi için gerekli olan mal ve hizmetlerin tamamını kendisi karşılayamaz. Toplumdaki bütün bireyler farklı mal ve hizmetler üretir ve bütün bireyler güçleri ölçüsünde bu mal ve hizmetlerden yararlanırlar. Böylece dikiş dikmesini bilmeyen biri elbise giyebilir ya da hiç inek görmemiş biri süt içebilir.

İnsanları bir arada yaşamaya iten bir diğer neden de bir arada olmaktan sağladıkları duygusal doyumdur. İnsana özgü sevgi, nefret, kıskançlık, annelik, babalık, hoşgörü vb. duyguların gerçekleşebilmesi başka insanların varlığını zorunlu kılar.

Tabiattaki canlıların belki de en zayıfı ve gelişimini en uzun sürede tamamlayanı olan insan ancak toplum sayesinde varlık bulur. Tabiatla tek başına bırakılmış bir bebeğin yaşamını devam ettirebilmesi imkânsız gibidir. Üstelik yaşamını devam ettirebilse bile dış görünümü hariç, insani hiçbir özellik kazanamaz. İnsan ancak toplum sayesinde varlık bulur ve güçlü olur.

İnsan toplumlarının geçmişi araştıran antropoloji biliminin verilerine göre insanların kurdukları ilk topluluklar klanlar ve boylardı. Avcılık ve toplayıcılıkla ya da sınırlı tarımsal faaliyetlerle geçinen ve yarı göçebe olarak yaşayan bu ilkel toplumlarda toplumsal yaşamı idare eden basit kuralları vardı. Toplumun her bireyi bu kurallara

uyumak zorundaydı. Yöneten ve yönetilen ayrımı bulunmuyordu. Zamanla bu küçük insan toplulukları askeri, dini ya da ticari sebeplerle bir araya gelerek tarihteki ilk devlet tipi olan şehir devletlerini (site devleti) kurdular.

Farklı dinlerin anlayış ve kurallarının hüküm sürdüğü küçük toplulukların şehir devletlerinde bir araya gelmesi, toplumun bütün bireylerince paylaşılan bir takım kuralların varlığını ve bir örgütlenmeyi zorunlu hale getirdi. Şehir devletleriyle birlikte mesleki ve teknik iş bölümü yaygınlaşmaya başladı. Terzilik, ustalık vb. zanaat kolları, askerlik, yöneticilik, din adamlığı gibi meslekler ve toplumsal sınıflar ortaya çıkmaya başladı.

Devlet yukarda sayılan şartların ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan bir olgudur. Tarihte ilk olarak şehir devletleriyle ortaya çıkan devlet daha sonra imparatorluklar şekline dönüşmüş, imparatorlukların zayıflaması feodal devletleri ortaya çıkarmış, 16.yy. da yapılan Wesfalia barış antlaşmasıyla bugünkü modern devletlerin öncüsü sayılan ulus devletler ortaya çıkmıştır.

En basit ve yalın bir tanımla **devlet, birlikte yaşamak üzere örgütlenmiş insan toplumdur. Bir başka tanımla devlet, yerleşik bir topluluğun hukuksal ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip soyut varlıktır.** Bu anlamda devleti kişileştirmek bir yanlış anlamadan ibarettir. Devlet düşünen, karar alan ve uygulayan somut bir varlık değil soyut bir örgütlenmedir. Gerçekte devletten bahsederken insanları, kurum ve kuralları kastetmiş oluruz. Devlet adaletsiz dediğimizde, devlet erkini (güç) elinde bulunduranların ya da kuralların adaletsizliğinden bahsetmiş oluruz. Devletin bir hakkımızı çiğnediğini söylerken gerçekte, devlet adına karar alan ve uygulayanların, devletin karar alma ve uygulama mekanizmalarını elinde bulunduranların haklarımızı çiğnediğini söylemiş oluruz.

Devletin varlığı için bazı öğelerin varlığı zorunludur. Bunlar olmaksızın bir devletin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bunlar:

1. Halk: Ortak bir amaçla bir araya gelmiş insanlara halk denir. Halk ve millet kavramları aynı değildir. Halk somut bir varlıktır. Belli bir zamanda belli bir yerde yaşayan insanları ifade eder. Hâlbuki millet soyut bir varlıktır. Türk halkı denildiğinde halen ülkemizde yaşayan insanlar ifade edilirken, Türk Milleti denildiğinde dünyanın birçok ülkesinde yaşamakta olan ve geçmişte yaşamış geniş bir insan topluluğu ifade edilir. Bir millet olmadan devletin varlığından söz edilebilir fakat halk olmaksızın devletin varlığından söz edilemez. Söz gelimi Irak Devleti bir Irak milleti olmaksızın vardır. Fakat Irak halkı olmasaydı Irak devleti olamazdı.

2. Ülke: Bir devletin var olabilmesi için devleti oluşturan halkın yaşadığı, devletin egemenlik alanını oluşturan bir toprak parçası(vatan=yurt)nın olması gerekir.

3. Egemenlik: Devletin varlık koşullarından biri de egemenliktir. Egemenlik devletin sınırsız ve koşulsuz bir bağımsızlığa sahip olması, ülke içinde kendine rakip başka bir gücün bulunmaması, uluslararası alanda ise diğer devletlerle eşit iradeye sahip olması demektir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi insan toplumsal bir varlıktır. İnsan toplumları insanların bir araya gelmeleri sonucu oluşmuş bir kalabalık, sayısal bir çokluk değildir. Toplumu oluşturan bireyler belli bir amaç için bir araya gelirler ve sürekli bir ilişki içindedirler. **Birbirinin varlığından haberdar birden fazla kişinin belli bir amaçla bir araya gelmesine sosyal ilişki denir.** İnsanlar arası ilişkiler gelişigüzel değil belli kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Yani sosyal ilişkileri düzenleyen birtakım kurallar vardır. Birbirleriyle yakından ilişkili olan bu kurallar, ahlak kuralları, din kuralları, gelenekler, örfler ve hukuk kurallarıdır. Sosyal ilişkileri düzenleyen kurallar arasında hukuk kuralları ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Hukuk hak kelimesinin çoğuludur. Haklar anlamına gelir. Hukuk bir devlette tüzel ya da gerçek kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini adalete uygun olarak düzenler. Kişilerin sahip oldukları hak ve yükümlülüklerin sınırlarını çizer.

Hukuk kurallarının varlık nedeni kamu düzeninin sağlanması ve sürdürülmesidir.

Kişilerin ne zaman, nerede ve nasıl davranacaklarını belirleyen hukuk kurallarının olmadığı bir insan toplumunda kargaşa egemendir. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen diğer sosyal ilişki kuralları toplumsal düzeni sağlamada yetersiz kalır. Çünkü bu kurallar hem kişiden kişiye değişir, hem de yaptırım güçleri zayıftır. Herkesin ahlak anlayışı, gelenek ve görenekleri farklı olabilir. Üstelik ahlaka ve geleneklere aykırı davranışlarda bulunanlara uygulanan yaptırımlar ayıplama ve kınama şeklinde olduğundan kişilerin olumsuz davranışlarını engellemede yetersiz kalabilirler. Hâlbuki **hukuk kuralları kamu gücü tarafından korunan güçlü yaptırımlar içerirler.** Bu yaptırımlar, özgürlüğü kısıtlayıcı ya da mali yaptırımlar şeklinde olabilir. Hukuk kurallarını çiğneyenler devletin güvenlik güçlerini ve adli makamlarını karşılarında bulurlar.

Hukuk kuralları anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik, yönerge ve genelge olarak sıralanırlar. Mahkemelerce daha önce verilen kararlar da hukuk kurallarının bir parçasını oluşturur. Eğer bir anlaşmazlık konusunda yazılı bir hüküm yoksa toplumda geçerli olan örf ve adetler de anlaşmazlığın çözümünde etkili olur. Alt kademedeki bir hukuk kuralı da bir üst kademedekine uygun olmak zorundadır.

Kanunlar yasa koyucu tarafından kabul edilir. Kanunların nasıl uygulandığını gösteren tüzükler Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanır. Fakat Bakanlar Kurulu tüzükleri hazırlarken devletin en yüksek danışma organı olan Danıştayında görüşünü almak zorundadır. Daha alt kademedeki hukuk kuralları bakanlıklar tarafından hazırlanır.

Hukuk kuralları şekli bakımından emredici, tanımlayıcı, yorumlayıcı ve tamamlayıcı nitelikte olabilir. Bütün hukuk kuralları emir ve yasaklar içermez. Söz gelimi 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesi “**Mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler, bu Kanunun uygulanmasında memur sayılır.**” ifadesiyle devlet memurunu tanımlamıştır. Burada bir yaptırım ya da yasak söz konusu değildir. Emredici hukuk kuralları kişileri belli bir şekilde davranmaya zorlar. Örneğin Medeni Kanun’un 141. maddesine göre evlilik akdi ancak evlendirme memuru huzurunda yapılabilir. Bu kurala göre kişilerin başka türlü davranmaları olanaksızdır. Kanuna aykırı olarak imam nikâhı ile evlenenlerin evlilikleri geçersiz sayıldığı gibi, böyle davrananlar kanunun öngördüğü cezaya da çaptırılırlar.

Hukuk düzeninin gerçekleştirmeye çalıştığı şey adalet idesidir.

Adalet kavramı tanımlanması çok güç bir kavramdır. Bu nedenle adalet kavramını tanımlamak yerine tartışmak daha yararlı olacaktır.

Genellikle adalet, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk olarak tanımlanmaktadır. Fakat hukuka uygun olan her şey adaletli olmayabilir. Söz gelimi yasaya uygun olarak toplanan bir verginin adaletli olmadığı ileri sürülebilir. Hak anlayışı ve hukuk sistemleri farklılık gösterebilmekte ve bu doğrultuda kişilerin ve toplumların adalet anlayışları da farklılaşabilmektedir.

Antik Yunan düşünürlerinden **Aristoteles (MÖ. 384-322)** dağıtıcı adaleti, malların ve şerefin herkesin toplumdaki durumuna göre dağıtılması, denkleştirici adaleti de cezanın suçun, tazminatın ise haksız fiilin doğurduğu zararı ortadan kaldırması olarak görmüştür. Denkleştirici adalet, hukuki ilişkileri düzenleyen genel ve objektif standartlara ulaşmayı hedefler. Gözü bandajlı ve kime verdiğini bilmeden adalet dağıtan adalet ilahesi Themis (Resim 1.9) denkleştirici adaletin sembolüdür. Aristoteles’in hocası **Platon (MÖ 427-347)** hak ve adaletin güçlüler tarafından kendi işlerine gelecek biçimde yorumlanabileceğini ileri sürmüştür.

Ünlü hukukçu **Grotius (1583–1645)** söze bağlılığı, İngiliz filozofu **Hobbes (1588–1679)** sözleşmeye uygun davranmayı, Alman filozofu **Kant (1724–1804)** şerefli yaşamayı, herkese payına düşeni vermeyi ve kimseye zarar vermemeyi **Rawls** hakkaniyete ve eşitliğe uygunluğu, eşitliği ve özgürlüğü adalet olarak görmüştür. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Neredeyse insan sayısı kadar farklı adalet anlayışı vardır.

Çağımızda da hangi hukukun adaletle uygun ve doğru olduğu konusundaki fikir farklılıkları devam etmektedir. Bunun nedeni, kişilerin sahip oldukları adalet fikrinin; kendi kişisel çıkarlarından, inançlarından, mensubu bulundukları toplumun, sosyal grubun özelliklerinden ve kişilerin mizaç ve karakterinden etkilenmesidir.

Resim 1.9: Adalet tanrıçası Themis

Amacı ve kapsamı bakımından hukuk sistemleri arasında farklılıklar bulunur. Hukuk sistemleri arasındaki bu farklılıklarda adalet anlayışının farklılık göstermesine neden olur. Söz gelimi herkese hak ettiği cezanın verilmesi gerektiğini savunan bir hukuk sisteminin adalet anlayışıyla hukuku sosyal bir koruma aracı sayan ve suç işleyenlerin ruhsal eksikliklerinin göz önüne alınması gerektiğini savunan bir hukuk sisteminin adalet anlayışı birbirleriyle çelişir durumdadır. Toplumca paylaşılan, çoğunluk tarafından kabul edilen şeylerin adalet olduğu savunulabilir. Fakat bu çoğunluğun adaleti olmaktan öte gidemez.

Sonuçta adaletle ilgili tartışmalar geçmişten günümüze hep var olmuştur. Fakat tıpkı ahlaki yargılar gibi adalet idesi de objektif bir temel üzerine oturtulamamıştır. Genelde adaletle ilgili herkesin ittifakla kabul ettiği temel değerler vardır. Bunlar:

- Herkesin yasalar karşısında eşit sayılması,
- Ahlakça olumsuz kabul edilen fiillerin hukuk tarafından da suç sayılması,
- Benzer suçlara benzer cezalar verilmesi,
- Vatandaşların “nimette ve külfette” eşit olmaları gibi sıralanabilir.

Devletin temel varlık nedenlerinden biri adaletin gerçekleştirilmesidir. Devletler bu görevlerini hür ve bağımsız yargı organları aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışırlar. 1982 Anayasası’nın 5. maddesinde “...kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkesiyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığını geliştirmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” devletin amaçları arasında sayılmaktadır.

B. İNSAN HAKLARI VE DEVLET

1. Hukuksal Bir Kurum Olarak Devlet

Devlet birlikte yaşamak için örgütlenmiş insanların oluşturduğu soyut bir varlıktır. Başka bir ifadeyle devlet, bir toprak parçası üzerinde birlikte yaşayan insanların örgütlenme biçimidir. Bir toplumda; kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen, kuralları oluşturan, kişilerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturan, insanlar arasında işbölümü ve dayanışmayı sağlayan, insanların bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını karşılayan, insanları iç ve dış tehlikelere karşı koruyan, toplumda dirlik ve düzeni sağlayan kurum devlettir.

Devleti meydana getiren örgütlenme hukuk yoluyla olur.

Devletin ortaya çıkışı ile hukukun ortaya çıkışı eş zamanlıdır. Fakat bütün hukuk kuralları ve devlet sistemleri demokrasiyi, insan haklarını ve halkın egemenliğini gerçekleştirecek biçimde değildir.

Bugünkü devlet sisteminin ilk öncüleri site devletleridir. Site devletlerinden sonra imparatorluklar ortaya çıkmıştır. Ortaçağda egemen olan devlet tipi dini esaslara dayalı teokratik devletlerdir. İmparatorlukların zayıflamasıyla ortaya feodal devletler çıkmıştır. Bütün bu devlet tiplerinde törelere, dini kurallara, bir kişinin ya da bir grubun iradesine dayanan hukuk kuralları bulunuyordu. Ancak bunu pozitif hukukla karıştırmamak gerekir. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte akla ve bilime dayanan, kişinin doğasından ve sosyal kurallardan oluşan pozitif hukuk ortaya çıkmaya başladı.

Modern bir devlette devletin örgütlenmesi pozitif hukuka göre olur. Hukuk kurallarının en üstünde yer alan anayasalar devletin örgütlenmesini belirleyen temel yasalardır. Anayasalar devletin amaç ve görevlerinin neler olduğunu, devletin kuruluşunu, hangi organlardan oluştuğunu, kişilerin hak ve görevlerinin neler olduğunu, devletin işleyişinin ve düzeninin nasıl sağlanacağını açıklarlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısı Anayasada belirtilmiştir. Henüz Cumhuriyet kurulmadan önce yapılmış olan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası kabul edilen 1921 Anayasası da dâhil olmak üzere dört Anayasamız vardır. Bunlar 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları'dır. 1921, 1924 ve 1961 Anayasaları yürürlükten kaldırılmıştır. Halen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın “Başlangıç” bölümünde ve “Genel Esaslar” başlığını taşıyan “Birinci Kısım” da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dayandığı temel esaslar ve devletin şekli belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devlet sisteminin dayandığı temel esaslar;

- Atatürk Milliyetçiliği ve Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlılık,
- Dünya milletler ailesinin eşit bir ferdi olma,
- Çağdaş uygarlık düzeyini yakalama,
- Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması,
- Kuvvetler ayrılığı,
- Üniter devlet yapısı ve laiklik,
- Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması önündeki engellerin kaldırılması,
- Yurtta ve dünyada barış,
- Hukukun üstünlüğüdür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısı Anayasanın “Birinci Kısımında” yer alan on bir maddede şekillenmiştir. 1982 Anayasası'nın 1. maddesi **devletin şeklini**, 2. maddesi **Cumhuriyetin niteliklerini**, 3. maddesi **devletin dilini, bayrağını, millî marşını ve başkentini** belirlemiştir. 4. maddede ilk üç maddenin değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez olduğunu hükme bağlamıştır. Anayasanın 5. maddesi **devletin amaç ve görevlerini** belirtir. 6. madde **egemenlik hakkının kime ait olduğunu ve nasıl kullanılacağını** belirler. 7, 8 ve 9. maddelerde **devletin organları** sayılmıştır. 10. madde kanun önünde eşitliğe yer vermiş, 11. madde ise Anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını hükme bağlamıştır. Kitabınızın sonunda Ek 1’de 1982 Anayasası’nın “Birinci Kısım” verilmiştir. Bu kısmı inceleyerek Devletimizin dayandığı esasları öğreniniz.

2. Laik Devlet ve İnsan Hakları

Laik sözcüğü Latince laicus kökünden gelmektedir. Kelime anlamı bakımından ruhani olmayan, dine dayanmayan, dünyevi gibi anlamlar içermektedir. Kavramsal anlamı bakımından laiklik bir devlet ve hukuk sistemini ifade eder. Laikliğin ifade ettiği devlet sisteminin ne olduğunu, hangi esaslara dayandığını, insan hakları ve demokrasi açısından önemini neler olduğunu ifade etmeden önce, laikliğin bir devlet sistemi olarak ortaya çıkmasında etkili olan gelişmelere değinmek yararlı olacaktır.

Orta Çağda Hristiyanlık dini ve bu dini kendi dünyevi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanan bir ruhban sınıfı Batı dünyasında iki başlı bir yönetimin oluşmasına yol açmıştı. Bu yönetimlerden biri kral tarafından yapılan dünyevi yönetim, diğeri kilise tarafından yapılan ruhani yönetimdi. “Sezar’ın hakkı Sezar’a, Tanrının hakkı Tanrıya” ifadesi bu iki başlılığı açıklamak için kullanılan bir deyimdir.

Bu iki başlı yönetimde kral ve kilise kendi güçlerini ve hükümlerlik haklarını arttırmak için bir mücadeleye girişmiş, halk ağır vergiler altında ezilmiş ve pek çok savaş yaşanmıştır. Özellikle Almanya’da kilise aşırı lüks peşine düşmüş ve bu lüksün bedelini karşılayabilmek için halktan ağır vergiler toplama yoluna gitmiştir. Kilise bir taraftan halktan topladığı vergilerle lüks içinde yaşarken bir taraftan da halka gereksiz

ve abartılı bir kadercilik telkin etmiş, hiç yaşamadıkları fakirliği ve sefaleti adeta övünülecek bir şey olarak halka kabul ettirmeye çalışmıştır.

Kilisenin halk üzerindeki egemenliğini devam ettirebilmesi ancak halkın cahil kalmasıyla mümkün olabilirdi. Eğitimli, düşünen, sorgulayan, araştıran ve farklı fikirler ortaya koyabilen bir halk, kilise için tehlikeliydi. Kutsal kitabı okuyup anlayabilen insanlar, dinin ruhban sınıfının kendilerine öğrettiklerinden farklı olduğunu görüp kiliseye karşı gelebilirlerdi. Bu nedenle kilise sistemli olarak her türlü eleştirel ve sorgulayıcı düşüncenin üstüne gitmiş, kilisenin istediğinden farklı düşünenleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 10. yy. dan itibaren bu nedenlerle Aforoz (dinden çıkarma) müessesesi ve Engizisyon Mahkemeleri ortaya çıkmış, kilisenin düşündürmek istediğinden farklı düşünen herkes Engizisyon Mahkemelerinde yargılanarak ağır cezalara çarptırılmıştır.

Resim 1.10: Engizisyon mahkemesi

Kilise çevresindeki bu sahte din adamları sınıfının adaletsiz uygulamaları halkı dinden soğutmuştu. Bir taraftan krallar kiliseye karşı siyasi mücadele verirken bir taraftan da düşünce dünyasında bir mücadele başlamıştı.

Dante eserlerinde kraldan yana tavır koymuştu. **Padovalı Marsilius**'da kiliseyi görev ve yetkilerini aşan sapkın bir kurum olarak görmüştür. Marsilius, toplumun tanrısal değil doğal bir iş birliği sonucu olduğunu savunur. Bunun sonucu ise kiliseden ve dinden bağımsız bir hukuk anlayışının gelişmesidir. 14.yy. da **Ockhamlı William** kilisenin kutsal kitapla Hristiyanlara verilmiş olan özgürlüğü yok ederek insanları köleleştirdiğini düşünmüş ve ruhban sınıfına karşı tavır geliştirmişti.

Ulus devlet fikrinin oluşmaya başlaması kilisenin gücünü kırmıştı. Rönesansla birlikte laik temele dayalı toplum ve hukuk sistemi kurma çabaları daha da güçlenmiştir. Özellikle Martin Lutter King'in başlattığı reform hareketleri laiklik sürecinin güçlenmesine neden olmuştur. **Machiavelli** laik dünya görüşünü temele alan bir siyaset anlayışını ortaya çıkartan ilk düşünürdür. **Locke** ve **Voltaire** gibi düşünürler vicdan özgürlüğünün önemini vurguladılar. Nihayet bütün bu düşünceler ve yürütülen mücadeleler 1789 Fransız İhtilali'yle birlikte somut sonuçlar verdi ve devletin alanı ile dinin alanı birbirinden ayrıldı.

Osmanlı devleti, devlet ve toplum yapısı açısından kendine has özellikler göstermekteydi. Osmanlıda hukuk ve devlet sistemi kısmen dini hükümlere kısmen de örfilere dayanıyordu. Osmanlıda din ve devlet yönetimi padişahların manevi varlıklarında birleştirilmiştir. Bu nedenle Batıdakine benzer bir iki başlı yönetin Osmanlıda hiçbir zaman olmamıştır. Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse diğer Müslüman ülkelerde dinin manevi atmosferinden yararlanarak şahsi çıkarlar elde etmeye çalışan kişi ve gruplar olmuş, bu gruplar çeşitli sorunlara yol açmıştır.

Yukarıda anlatılan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan laiklik, bugün bütün çağdaş devletlerin bir niteliği haline gelmiştir.

Kavramsal anlamı bakımından laiklik iki boyuttan oluşur.

Laikliğin birinci boyutu din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devleti oluşturan kurumların, kuralların ve hukuk sisteminin dini esaslara, dinin emir ve yasaklarına göre değil de, pozitif hukuk kurallarına dayandırılmasıdır.

Laik bir devlette devlet sistemi, çağın gereklerine, akıl ve mantık ilkelerine ve bilimsel esaslara göre oluşturulmuş kurallara dayanır. Anayasanın “**Başlangıç**” bölümünde “...**kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;**...” ifade edilerek laikliğin bu gereği güvenceye kavuşturulmuştur.

Laikliğin ikinci boyutu, din, vicdan, kanaat ve ibadet hürriyetinin sağlanmasıdır.

Herkes istediğine inanmakta ya da hiç inanmamakta serbesttir. Laik bir devlette farklı dinlere, dinlerin farklı yorumlarına (mezhep) inanan, hiçbir dine ya da tanrıya inanmayan kişi ve toplum kesimleri eşit muamele görürler. Bunlar arasında kamu hizmetlerine katılma ya da kamu hizmetlerinden yararlanma noktasında hiçbir ayırım yapılmaz.

Laik bir devlette kişilere inançlarından ya da inançlarının gereği olan tutum ve davranışlarından dolayı baskı yapılmaz.

Kimse başkalarını inanmaya ya da ibadete zorlayamaz. Anayasanın 24. Maddesinde: “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

...

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.” ibareleriyle inanç ve ibadet özgürlüğü güvenceye alınmıştır.

Laik devlet kişilerin inançlarına karışmadığı gibi kişilerin birbirlerinin inançlarına karışmalarına da engel olur. Laiklik devlete bir takım ödevler yüklediği gibi kişilere de ödevler yükler. Kişiler birbirlerinin inançlarına karşı hoşgörü ve saygılı olmalıdır. Ancak demokrasinin hoşgörü ve saygının olduğu laik bir devlette insan hakları gerçekleşebilir. Aksi halde toplumdaki uyum ve denge bozulur, yerini kavgaya ve huzursuzluk doldurur.

3. Hukuk Devleti ve İnsan Hakları

İstisnasız bütün devletler yasalarla yönetilirler. Hatta hukuk kuralları bulunmaksızın bir devletin var olamayacağı da ileri sürülebilir. “Monarşiyle yönetilen devletlerde bile kralın fermanı herkesin uymak zorunda olduğu bir hukuk kuralıdır.” Bu anlamda hukuk devleti ve kanun devleti aynı şeyi ifade etmezler. Bütün yönetim biçimlerinde, monarşilerde, diktatörlüklerde, teokratik ya da totaliter yönetimlerde de yasalar vardır. Yasalarla yönetilen kimi devletlerde yasalar baskıcı ya da adaletsiz olabilirler. Bu nedenle bir devletin hukuk devleti sayılabilmesi için birtakım niteliklere sahip olması zorunludur.

“Hukuk devleti” “polis devleti”nin karşıtı olarak doğmuştur. Buradaki polis güvenlik görevlisi anlamında değildir. Polis devleti hukuka bağılı olmayan devleti ifade eder. Polis devletinde devlet, kamu düzenini sağlamak için hukuk dışı her yola başvurabilir.

Devletin hukuka bağılı olması gerektiği İlkçağ Yunan düşünürleri Platon ve Aristoteles’ten bu yana söylenegelmiştir. Hukuk devleti anlayışı Ortaçağda devletin işleyişine ilişkin yapıdan çok toplumsal sözleşme anlayışına dayanıyordu. Bu anlayışa göre hükümdar sözünü yerine getirmese yönetilenlerde hükümdara itaat borcundan

kurtulmuş sayılıyorlardı. İngiltere'deki ilk anayasal belge sayılan **Magna Carta Libertatum**'da bu duruma yazılı olarak yer verilmişti.

Yeniçağda hukuk devleti anlayışı J. Locke ve Montesquie'nun ortaya attığı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile farklı bir boyut kazandı. 1789 ABD Anayasası'nda yer alan doğal haklar kuramı ve insan hakları anlayışı da hukuk devleti anlayışının gelişmesine neden oldu. Devletin başlıca varlık amacının yurttaşların özgürlüğünü, eşitliğini ve hukukun egemenliğini güvence altına almak olduğunu savunan Kantçı devlet felsefesine dayanan Alman hukuk sistemi "hukuk devleti" anlayışını başlıca bir öğreti olarak ortaya koydu.

Bugün bütün demokratik rejimlerin temel niteliklerinden biri olan hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasasıyla devlet sistemimize girmiştir. 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde "**Türkiye Cumhuriyeti, ... sosyal bir hukuk Devletidir.**" ifadesi ile hukuk devletini Cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olarak sayılmıştır.

Hukuk devleti vatandaşlarına hukuki güvenceler sağlayan, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu, bir devlet sistemini anlatır. Anayasa Mahkemesi de bir kararında hukuk devleti ilkesini "yönetilenlere en güçlü en etkin ve en kapsamlı biçimde hukuksal güvencenin sağlanması, tüm devlet organlarının ve işlemlerinin hukuka uygun olması" olarak tanımlamıştır.

Hukuk Devleti Olmanın Gerekleri

1- Temel Hak Ve Özgürlüklerin Güvence Altına Alınması

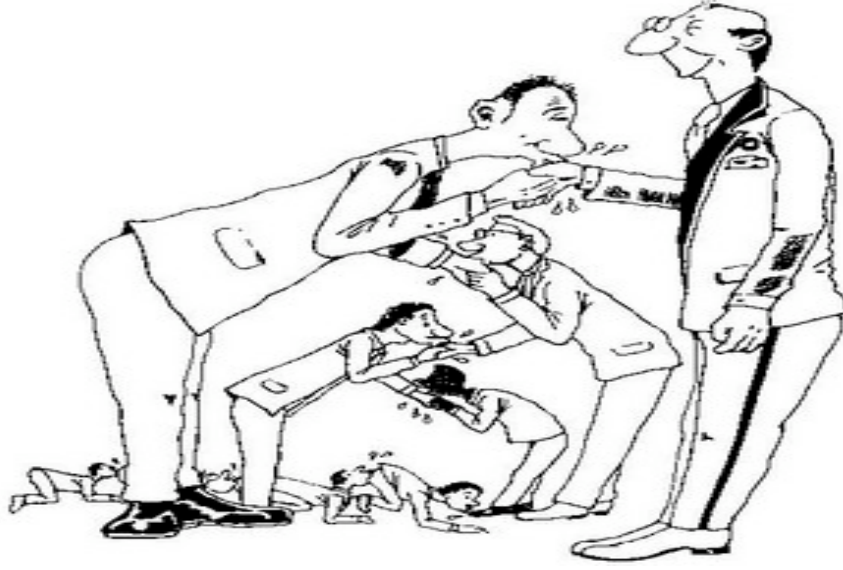
Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için temel hak ve özgürlükleri güvence altına almış olması gerekir. Temel hak ve özgürlüklerin güvenceye kavuşturulması bunlara Anayasada yer verilmesiyle mümkün olur. 1982 Anayasası'nın 12. maddesinde "**Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.**

Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder." ifadesine yer verilerek temel hak ve özgürlükler anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Anayasanın "**İkinci Kısım**" temel hak ve özgürlüklere yer vermiştir.

2- Kanun Önünde Eşitlik

Hukuk devletinde kişiler hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalar önünde eşittirler. Kanun önünde eşitlik konusuna daha önce değinildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

Şekil 1.11: Hukuk devleti kişilerin yasalar karşısında eşit olmasını gerektirir.

3- İdarenin Hukuka Bağlılığı

Hukuk devletinde yasalar, yasama, yürütme ve yargı organlarını bağlar.

İdare işlem ve eylemlerini hukuka uygun olarak yürütmek zorundadır. Anayasanın 11. maddesinde bu durum “**Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. ...**” şeklinde yer almıştır.

4- Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Anayasanın 11. maddesinde “**... Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz.**” denilmektedir. 1961 Anayasasıyla kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemek için bir yüksek yargı organı olan Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. 1982 Anayasası da bu yapıyı korumuştur. Kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organ olmasa Anayasaya aykırı kanunlar yapmak yoluyla insan haklarından ve hukuk devletinden kolayca sapılabilir.

5- Devlet Faaliyetlerinin Belirliliği

Hukuk devletinde devletin yapacağı faaliyetler önceden bellidir.

Vatandaşlar hukuki güvenlik içinde yaşarlar. Bu, vatandaşların hangi kurala tabi olduklarını bilmeleri ile mümkündür. Bunun için Resmi gazetede yayımlanmayan kanunlar geçerli sayılmaz. Hukuk devletinde kanunlar geri yürütülmez. Hiçbir kişi işlediği zamanda suç sayılmayan bir eylemden dolayı sorumlu tutulamaz. Kazanılmış

haklara saygı gösterilir. Suç ve ceza kanuna dayanır. Kimse kanunda suç sayılmayan bir eylemden dolayı suçlanamaz ve kanunda belirtilmeyen bir cezaya çarptırılamaz. Herkesin yargılanma güvencesi vardır. Kimse yargılanmadan suçlu sayılamaz.

6- İdarenin Yargısal Denetimi

Anayasanın 125. maddesinde “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.” ibaresi bulunmaktadır. İdare makamları yaptıkları işleri hukuka uygun olarak yapmakla yükümlüdürler. İdarenin hukuk dışı bir uygulamasına maruz kalan herkes idare mahkemelerine dava açarak yanlışlığın ortadan kaldırılmasını isteyebilir.

7- Mahkemelerin Bağımsızlığı

Hukuk devletinde yargı bağımsızdır. Makamı mevkii ne olursa olsun kimse mahkemelere emir ve talimat veremez. Mahkemeler anlaşmazlığı yasalara ve hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre çözerler. Bu durum Anayasada “Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.” ibaresiyle güvence altına alınmıştır.

Şekil 1.12: Hukuk devletinde yargı bağımsızdır.

8- İdarenin Mali Sorumluluğu

İdari makamlar yürüttükleri işler sırasında vatandaşa verdikleri zararı ödemek zorundadırlar. Hatta yapılan işte idari makamların hiçbir kusuru olmasa dahi (kusursuz sorumluluk) idare vatandaşın zararını tazmin etmek zorundadır.

9- Kuvvetler Ayrımı

Hukuk devletinde devlet erkinin tek bir merkezin elinde toplanmaması için bir takım mekanizmalar geliştirilmiştir. Hukuk devletinde devletin erkleri olan yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirlerinin alanına giremezler. Biri diğerinden daha üstün değildir.

10- Demokratik Rejim

Hukuk devletinin varlığı demokratik rejime bağlıdır. Çoğulcu demokrasinin olmadığı bir yerde hukuk devletinden de bahsedilemez.

Hukuk devleti ile ilgili söylenmesi gereken önemli bir nokta da bir devletin hukuk devleti olarak nitelendirilebilmesi için Anayasa ve yasaların hukuk devletinin gereklerine uygunluğunun tek başına yeterli olmayacağıdır. Bir hukuk devletinde uygulama da yasalar kadar önemlidir. Yasalar ne kadar adaletli ve hukuk devletinin gereklerine uygun olurlarsa olsunlar eğer uygulanmıyorlarsa demokrasi ve insan hakları açısından hiçbir anlam ifade etmezler.

4- Sosyal Devlet ve İnsan Hakları

Sevgili öğrenciler daha önceki derslerimizden de hatırlayacağınız gibi insan haklarının tarihsel gelişimi içinde ilk önce ortaya çıkan haklar, “I. kuşak haklar” ya da “negatif statü hakları” olarak da ifade edilen kişi hak ve özgürlükleri ile siyasal haklardır. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, düşünme ve düşüncüyü ifade etme özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, dernek ve siyasi parti kurma hakkı, I.kuşak haklardan bazılarıdır.

Liberal devlet anlayışının gelişimi sonucu ortaya çıkan ve devlete sorumluluk yüklemeyen, daha çok devletin pasif kalmasını gerektiren I. kuşak haklar, Sanayi Devrimi sonrasında, 19.yy. sonları ile 20.yy. da kapitalizmin yükselmesiyle kullanılamaz duruma düşmüş ve devletin aktif rol almasını gerektiren, devlete sorumluluk yükleyen yeni bir takım haklar ortaya çıkmaya başlamıştır. “II. kuşak haklar”, “pozitif statü hakları” olarak da ifade edilen bu haklar, ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklerdir. Sosyal ve ekonomik haklardan bazıları, “eğitim ve öğrenim hakkı”, “çalışma ve sözleşme hürriyeti”, “sendika kurma hakkı”, “sosyal güvenlik hakkı”, “konut hakkı”dır. Ekonomik ve sosyal haklar olmaksızın diğer hakların kullanılması imkânsız hale gelmektedir. Söz gelimi maddî imkânlardan yoksun birinin yaşama hakkından ya da seyahat hürriyetinden gerektiği gibi yararlanabilmesi imkânsızdır. Herkesin otomobil satın alma hakkının olması, herkesin otomobil alabileceği anlamına gelmemektedir.

Resim 1.13: Kişilerin yasalar önünde eşit olması her zaman sosyal ve ekonomik bir eşitlik sağlamaz

Sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilmesi amacıyla aktif görev üstlenen devlet anlayışı olan “**Sosyal Devlet**” 20. yy. da ortaya çıkmaya başlamıştır. Kavramsal anlamı bakımından **sosyal devlet** [Refah Devleti (Welfare State)]; **vatandaşlarının sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenen, onlara asgari bir yaşama düzeni sağlamayı kendine ödev edinen devlet olarak tanımlanabilir.** Tanımdan da anlaşılacağı gibi **sosyal devletin temel amacı, bir toplumu oluşturan bireylerin yasalar karşısında olduğu kadar, siyasal, sosyal ve ekonomik hayatın işleyişi içinde de eşit ve özgür olmalarını sağlamaktır.** Sosyal devlet özel mülkiyeti ve hür teşebbüsü kabul eder, sosyal ve ekonomik demokratikleşmeyi gerçekleştirmeye yönelir.

Ülkemizde ilk defa 1961 Anayasası’nda yer verilen sosyal devlet anlayışı, 1961 ve 1982 Anayasalarında Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır. Her iki Anayasa’nın 2. maddesinde “**Türkiye Cumhuriyeti ... demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.**” ifadesine yer verilmiştir.

Sosyal Devlet Anlayışının Gerekleri

1. Ekonomik Kalkınma ve Yoksullukla Mücadele

Sosyal devletin temel amaçlarından biri tüm toplumu ve tek tek bireyleri yoksulluktan kurtarmak ve kişilerin insanca yaşayabilmeleri için gerekli şartları ve minimum gelir düzeyini garanti etmektir.

2. Gelir Adaleti ve Eşitlik

Sosyal devletin temel amaçlarından biri de toplumu oluşturan bireyler arasındaki gelir adaletini sağlamak, ekonomik ve sosyal eşitliği gerçekleştirmektir. Kişilerin birbirlerinden farklı özellik ve yetenekleri vardır. Kişilerin sahip oldukları özellik ve yetenekleri kullanarak farklı işler yapmaları ve farklı gelir seviyelerine sahip olmaları kaçınılmazdır. Fakat kişiler kendi kaderlerine bırakılırlarsa zengin olanların sürekli zenginleşeceği, fakirlerin de daha da fakirleşeceği açıktır. Sosyal devletin görevi toplumdaki alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasındaki ekonomik farklılığı azaltmaktır.

Diğer taraftan sosyal devlet, farklı statülere ve gelir seviyelerine sahip bireyleri eşit şartlarda değerlendirir.

3. Fırsat Eşitliği

Sosyal devletin amaçlarından biri de fırsat eşitliğini gerçekleştirmektir. Sosyal devlet bağlamında fırsat eşitliği hukuki eşitlik ile aynı şey değildir. Hukuk devletinde kişiler dil, din, cinsiyet, etnik köken, sosyal sınıf, gelir düzeyi vb. özelliklerine bakılmaksızın yasalar önünde eşit görülürler. Fakat bu gerçek bir eşitlik getirmez. Sosyal devlet açısından eşitlik, eşitsizlik yaratan şartların ortadan kaldırılmasıdır. Sosyal devlet anlayışına sahip devlet, özellikle eğitim yoluyla toplumdaki eşitsizlikleri ortadan kaldırır. Kişilerin çalışabilmesi için istihdam yaratır. İş kurmak isteyenleri kredilerle destekler. Çalışanların haklarını elde edebilmeleri için örgütlenmelerine ve yasal mücadele göstermelerine olanak tanır. Bunlar vb. yollarla toplumsal dengeyi kurar ve korur.

4. Sosyal Güvenlik

Toplumdaki bireyler çalışarak kendilerinin ve ailelerinin geçimi için gerekli olan geliri elde edebilirler. Fakat kişiler çeşitli nedenlerle hayatlarının belli dönemlerinde çalışamayabilirler. Söz gelimi kişi hastalanmış, iş bulamamış, çalışmayacak kadar yaşlanmış olabilir. Ailesi olmayanlar, yaşlı ya da kimsesizler olabilir. İşte böyle durumlarda kişilerin yoksulluğa düşmeden yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli sosyal kurumların kurulması ve işletilmesi de sosyal devletin görevidir. Devlet çalışma yaşını ve yılını tamamlayanları emekliye ayırır ve emekli maaşı öder. Çalışma sırasında sakatlanan ve çalışmayacak duruma gelenlere sakatlık aylığı bağlar. Çalışanları öldüğünde eş ve çocuklarına bakar. Gazi ya da şehitlerin ailelerine bakar. Sakatlara, düşkünlere, yetim ya da terkedilmiş çocuklara bakmak için gerekli çalışmaları yapar. İşsizlere iş bulur. Bazı gelişmiş ülkelerde iş bulamayanlara maaş bağlar.

Resim 1.14: Engelliler ve yaşlılar yoksulluğa düşmeden yaşama hakkına sahiptirler.

Ülkemizde Emekli Sandığı, BAĞ-KUR, ve SSK bu görevleri yerine getirmek için kurulmuş sosyal güvenlik kuruluşlarıdır. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, (SHCEK), Darülaceze, kadın sığınma evleri vb. kurumlarda bu amaçlarla oluşturulmuştur. Devlet bu görevleri bizzat gerçekleştirmenin yanı sıra bu amaçla kurulan vakıf ve dernekleri de desteklemelidir. Ülkemizde sosyal güvenliğin gerçekleşmesi amacıyla kurulmuş pek çok özel vakıf ve dernek bulunmaktadır.

Resim 1.15: Sosyal devlet yardımı muhtaç yaşlılar için huzurevleri açar.

5. Tam İstihdam ve İşsizlikle Mücadele

Sosyal devlet çalışabilir durumdaki herkesin çalışabilmesi için iş yerleri açar, açılmasını destekler, toplumdaki herkesin çalışabilmesi için gerekenleri yapar.

6. Sosyal Denge ve Barışı Sağlamak

Sosyal devletin temel amaçlarından biri de, sosyal dengeyi ve dolayısıyla sosyal bütünleşme ve barışı sağlamaktır. Sosyal devlet bu amaçla kişiler, sosyal sınıf ve zümreler ile farklı din ve mezheplere mensup olanların öncelikle yasalar karşısında eşit işlem görmelerini sağlamaya ve kişilerin, mensup oldukları sınıf, zümre, ırk, din veya mezhep nedeniyle ya da sahip olduğu ekonomik güçten ötürü ayrıcalıklı muamele görmesini engellemeye çalışır. Haksızlığa uğrayanları, güçsüz kişileri korur.

7. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, sosyal devletin en önemli amaçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Sosyal devlet, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması amacıyla sermaye yatırımlarını teşvik eder, ekonomik faaliyetlerin tam istihdamı sağlayacak düzeyde gerçekleşmesi için gerekli koşulları ve ortamı sağlamaya çalışır. Bütün bunların sonucunda devlet; sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanlara müdahale ederek ülkenin beşeri sermayesi olan ve ekonomik kalkınmada hayati bir önem taşıyan işgücünü geliştirmeye, sağlıklı ve verimli çalışması için gerekli ortamı hazırlamaya yönelik tedbirler alır.

Devlet, kişilerin sosyal ve ekonomik haklarını mali gücünün yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.

C. İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ

Bir devletin örgütlenme biçimi ile demokrasiye ve insan haklarına verdiği önem arasında yakın bir ilişki vardır.

Eğer bir devlet, örgütlenmesinde insan haklarını ve devletin demokratik yapısını koruyacak mekanizmalara yer vermişse işleyişi bozulmaz ve yapısı sağlam olur.

Devletin örgütlenmesinde insan haklarının gerçekleşmesi konusundaki en önemli ilkelerden biri kuvvetler ayrılığıdır. Kuvvetler ayrılığının nedeni devlet erkinin tek bir kişinin ya da bir grubun eline geçmesini engellemek ve böylece doğabilecek olumsuzluklara engel olmaktır. 1921 Anayasası'nda kuvvetler birliği esası benimsenmiştir. Yani yasama ve yürütme yetkisi TBMM'de toplanmıştı. 1924 Anayasası'nın 4. maddesinde Türk ulusu adına egemenlik hakkını yalnız TBMM'nin kullanacağını, 5. maddesinde de yasama yetkisi ile yürütme gücünün mecliste toplandığını belirterek kuvvetler birliği ilkesini devam ettirmiştir. Ancak 1924 Anayasası kuvvetler birliği ilkesini, 1921 Anayasası gibi katı bir biçimde uygulamayıp parlamenter sisteme bütünüyle eklenmeli yaklaşan bir yumuşaklıkta uygulamıştır. “Diğer taraftan 1924 Anayasası'nda yargıdan bahsedilmiş ve yargı yetkisinin ulus adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı hükme bağlanmıştır.” Kuvvetler ayrılığı ilkesi devlet sistemimize 1961 Anayasası ile gelmiştir. 1982 Anayasası'nın “Başlangıç” bölümünde kuvvetler ayrımının devlet organları arasında bir sıralaması anlamına gelmediği, devletin yetki ve görevlerinin kullanılmasıyla ilgili medeni bir iş bölümü olduğu vurgulanmıştır.

Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinden bağımsız olması demokratikleşme için yeterli değildir. Çünkü bu organlardan her biri kendi içinde demokrasiye uygun olmayan uygulamalara gidebilir. Bu nedenle demokratik devletlerde kuvvetler ayrılığını sağlayacak başka mekanizmalarda geliştirilmiştir. Ayrıca devletin organları karşılıklı olarak birbirlerini denetleyerek kontrol ederler.

Kuvvetler ayrımı her şeyden önce bir yargı bağımsızlığı sağlar. Böylece hem yürütme organı hem de yasama organı yargı denetimine tabi tutulmuş olur.

Yargı organının yasama organını denetlemesi Anayasa Mahkemesi ile olur. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen yüksek mahkeme olan anayasa mahkemesi 1961 Anayasasıyla kurulmuştur. 1982 Anayasası'nın 148. maddesine göre “Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. ...” Böylece Anayasaya aykırı kanunların yasama organınca çıkarılmasına engel olunur. Eğer Anayasa Mahkemesi olmasaydı yasama organı sayısal üstünlüğe dayanarak Anayasayı değiştirmek, demokratik toplum düzeninden sapmak gibi yollara gidebilirdi.

Ayrıca Anayasa Mahkemesi “... Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcivekilini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar.” Böylece yürütme üzerinde de bir yargısal denetim oluşturur.

İdarenin denetimi de çeşitli yollarla olur. Bunlardan biri yargısal denetimdir. Anayasa’nın 125. maddesinde “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.” denilmekle idare yargı denetimine tabi tutulmuştur. İdari makamların yasalarla bağdaşmayan insan hak ve hürriyetlerini kısıtlayan, her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargıya müracaat edilerek yapılan işlemin iptal edilmesi, yapılan eylem ve işlemde doğan zararın giderilmesi istenilebilir. İdare, yargı kararlarına uymak zorundadır.

İdare üzerindeki denetimlerden birisi de yasama denetimidir. TBMM soru, meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve meclis soruşturması yollarıyla denetim görevini kullanır.

Soru, Bakanlar Kurulu adına, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Gensoru TBMM’nin en etkili denetim mekanizmasıdır. Gensoru önergesi, bir siyasî parti grubu adına veya en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilir. Gensoru gündeme alınırsa görüşülür ve oylama yapılır. Bu oylama sonucunda Bakanlar Kurulu veya bir bakan görevinden düşürülebilir. Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur; oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

Devletin örgütlenmesinde devletin amaç ve görevlerinin dışına çıkmasını engellemek ihmal ve yolsuzlukla mücadele etmek için başka mekanizmalarda vardır. Bunlardan biri “Devlet Denetleme Kuruludur.” Anayasaya göre “İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar.”

Başbakanlık bünyesinde faaliyet gösteren “**Yüksek Denetleme Kurulu**”da devletin denetim organlarından birisidir. Bunlardan başka yalnızca insan hakları ihlalleriyle ilgili inceleme ve araştırmalar yapan çeşitli kurul ve komisyonlar da oluşturulmuştur.

Bunlar:

1- TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

Türkiye’deki insan hakları sorunlarının tespiti, çözümü ve değerlendirilmesi konusunda TBMM’de bir komisyon olarak “TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu” 5 Aralık 1990 tarih ve 3686 sayılı yasayla kurulmuştur. Komisyonun icrai yetkisi yoktur. Ancak komisyon kurulduğu günden bu yana Türkiye’deki insan hakları ihlallerine ciddiyle eğilmiş, insan haklarını önlemede bir süreç başlatmıştır.

Komisyonun Görevleri

- Uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları konusundaki gelişmeleri izlemek,
- Türkiye’nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla T.C. Anayasası ve diğer millî mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonlarının gündemindeki konular hakkında, istem üzerine görüş ve öneri bildirmek,
- Türkiye’nin insan hakları uygulamalarının, taraf olduğu uluslararası anlaşmalara, Anayasa ve Kanunlara uygunluğunu incelemek ve bu amaçla, araştırmalar yapmak, bu konularda iyileştirmeler, çözümler önermek,
- İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek,
- Gerektiğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmak,
- Her yıl yapılan çalışmaları, elde edilen sonuçları, yurtiçi ve dışında İnsan Haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan bir rapor hazırlamak.

2- Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı 10.10.1984 tarihinde kurulmuştur.

İnsan Hakları Başkanlığının görevleri

- İnsan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak.
- İnsan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, izleme sonuçlarını değerlendirmek, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların

giderilmesi ve Türkiye'nin ulusal mevzuatının insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek ve bu konularla ilgili önerilerde bulunmak.

- c) Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek.
- d) İnsan hakları ihlâli iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek.
- e) Başbakanlığın koordinatörlüğünde görevleriyle ilgili konularda teşkil edilen kurullara sekreteryaya hizmeti yapmak.
- f) Makamca verilen benzeri görevleri yapmak.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığınca çeşitli kurul ve komisyonlar oluşturulmuştur.

Bunlar:

- * İnsan Hakları Üst Kurulu
- * İnsan Hakları Danışma Kurulu
- * İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti
- * İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi
- * İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları

1. İnsan Haklarına Saygılı Devlet

Kavramlar boş bir bardak gibidir. Biz içini ne ile doldurursak öyle görünürler. “İnsan haklarına saygılı devlet” ve “insan haklarına dayanan devlet” ifadelerinin içini dolduran 1982 ve 1961 Anayasalarıdır. Bu Anayasaları dikkate almadan, ifadelerden başlıca bir anlam çıkartmak bizi yanlışla götürebilir.

1982 Anayasası'nın 2. maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.” ifadesine yer vermiştir. Anayasa “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” ifadesiyle bir ilke olarak temel hak ve hürriyetlere evrensel değerlere uygun olarak yer vereceğini, insan hakları alanında dünyada ulaşılan seviyeyi koruyacağını taahhüt etmiştir. Fakat hemen arkasından 1961 Anayasası'ndan farklı olarak “Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.” ifadesini kullanarak hakların sınırsız olamayacağının işaretini vermiştir.

1982 Anayasası Temel Hak ve Hürriyetler başlığı altında insan hakları alanında gelinen son noktaya uygun olarak kişilerin hak ve hürriyetlerine ayrıntılı şekilde yer vermiştir. Ancak özellikle örgütlenme ile ilgili hak ve özgürlüklerde birtakım kısıntılara gidilmiştir. Sendikal haklar, grev hakkı gibi haklar belli özel koşullara bağlanmıştır. 1982 Anayasası hak ve özgürlüklere evrensel ölçülere yakın bir şekilde yer vermesine

rağmen, hak ve özgürlükler için ayrıntılı sınırlamalar getirmiştir. Anayasaya göre “genel ahlakın” ve “genel sağlığın” korunması, “kamu düzeninin sağlanması” “suç işlenmesinin önlenmesi” amacıyla temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanabileceğini belirtmiştir. Oldukça belirsiz olan bu ifadeler devlete kişilerin haklarını kolayca sınırlayabilme imkânı vermektedir. Bu anlayış devlet birey ilişkilerinde devleti ön plana çıkartan, bireyi ikinci konuma iten bir anlayıştır. 2001 yılında yapılan bir Anayasa değişikliğiyle temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması ile ilgili genel madde kaldırılarak her bir hak ve özgürlük için kısıtlama nedenleri ilgili maddenin altına yerleştirilmiştir. Anayasanın 13. maddesinde yapılan değişiklikle, “**Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.**” ifadesi getirilmiş ve hak ve özgürlüklerin keyfi olarak sınırlanabilmesine olanak tanıyan ifadeler kaldırılmıştır.

Sonuçta insan haklarına saygılı devlet, temel hak ve özgürlükleri güvenceye almakla birlikte önceliği devlete veren, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ile ilgili kısıtlayıcı tedbirlere başvurabilen devlet anlayışını ifade eder.

1982 Anayasası yürürlüğe konulduğu günden bugüne pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler demokrasi ve insan hakları açısından olumlu olarak nitelendirilebilecek değişikliklerdir.

2. İnsan Haklarına Dayalı Devlet

“İnsan haklarına dayalı devlet” anlayışı 1961 Anayasa’sının öngördüğü devlet anlayışıdır. 1961 Anayasası’nın 2. maddesinde “**Türkiye Cumhuriyeti, İnsan Haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir**” ifadesine yer verilmiştir. 1961 Anayasası insanların kişiliklerine bağlı, devredilmez, vazgeçilmez, dokunulmaz hak ve özgürlüklere sahip olduklarını var saymış ve bu doğrultuda evrensel değerlere uygun olarak kişilerin sahip oldukları hak ve özgürlükleri saymıştır. Sendikal haklar, gösteri ve yürüyüş hakları, grev ve lokavt hakları gibi hak ve özgürlükleri de içeren temel hak ve özgürlükler için kısıtlamalar çok özel nedenlere bağlanmış, kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanmasının önündeki bütün engeller kaldırılmıştır.

“Hukuk devleti”, “sosyal devlet”, “çağdaş devlet” anlayışının gerektirdiği nitelikleri içinde barındıran 1961 Anayasası bazı değişikliklerle birlikte 12 Eylül 1980 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Bir toplumda demokrasinin idealine uygun bir biçimde yaşanabilmesi için, Anayasa ve diğer hukuk kuralları tek başlarına yeterli değildir. Bir ülkede demokrasinin idealine uygun biçimde uygulanabilmesinde toplumun sahip olduğu dinamiklerinde çok büyük payı vardır. İdeal bir demokrasi belli bir toplumsal ve kültürel yeterliliği

gerektirir. Demokrasi ancak, insanların hoşgörölü olduğu, vatandaşların toplum yararını kendi kısır çıkarlarının üstünde tuttuğu, birbirini denetleyebilen, eleştirebilen, toplum tarafından denetlenmekten ve eleştirilmekten rahatsız olmayan, başkalarının haklarına saygılı, kendi haklarını koruma bilincine sahip, kültürlü, eğitimli insanlardan oluşan bir toplumda ideal bir biçimde uygulanabilir.

Bugün dünyanın en gelişmiş demokrasileri, sahip oldukları demokratik kültürü yüzlerce yılda kazanmışlardır.

Yukarıda sayılan niteliklere sahip olmayan, geleneksel yapısını koruyan vatandaşlardan oluşan bir toplumda dünyanın en gelişmiş demokrasisinde uygulanan bütün kurum ve kurallar aynen uygulansa bile sonuç demokrasi açısından yeterince başarılı olmaz. Böyle bir ülkede demokrasi, ideale uygun bir biçimde yaşanamaz.

Nihayet henüz geleneksel yapısını koruyan, demokratikleşme çabasını sürdüren Türk toplumunun yapısına, ideal bir demokrasinin bütün unsurlarını taşıyan 1961 Anayasası'nın getirdiğı özgürlükçü ortama rağmen bir kaç beden büyük gelmiş ve bu özgürlükçü ortamı kullanan odakların da etkisiyle kısa sürede birtakım sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. O dönemde dünyada yaşanan kutuplaşmayla birleşen bu sorunlar ülkede anarşi ve terör ortamının doğmasına zemin hazırlamıştır. 1971'den başlayarak Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerde kısıntı yoluna gidilmiş, 1980'de Anayasa tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

Anlatılanlar doğrultusunda “insan haklarına dayanan devlet” insan haklarını kayıtsız ve koşulsuz bir biçimde gerçekleştirmeye yönelik, kişi hak ve özgürlüklerinin önündeki bütün engelleri kaldırmayı kendine ödev edinen devlet olarak tanımlanabilir.

ÖZET

Hak, bir hukuk düzeninin kişileri belli şekilde davranmaya, belli şeyleri yapmaya, diğer kişilerden ve devletten bazı şeyleri istemeye yetkili kılmasıdır. Hak sorumluluk ve ödev kavramlarını da beraberinde getirir. Kişilerin birtakım haklara sahip olması, başka kişilere ve devlete birtakım ödev ve sorumluluklar yükler.

Özgürlük haktan daha geniş bir serbestlik alanını ifade eder. Özgürlük kişilerin herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan diledikleri gibi davranabilmeleri, istediklerini yapabilmeleridir. Kişilerin sahip oldukları özgürlükler sınırsız değildir. Kişinin kendine ve başkalarına zarar veren davranışları özgürlük olarak değerlendirilemez.

Eşitlik, kişilerin ırk, cinsiyet, etnik köken, asalet, servet, makam, mevkii vb. bir ayırım gözetilmeksizin yasalar karşısında eşit muamele görmesidir.

İnsan hakları, insanların doğuştan sahip oldukları dokunulmaz haklardır. Çağdaş demokrasilerin temelini oluşturan insan hakları düşüncesi özellikle 17-18. yüzyıllarda başlıca öğreti olmuştur. İnsan hakları başlangıçta kişi hakları ve siyasal haklardan oluşmaktaydı. I. Kuşak Haklar adı verilen bu haklara, ekonomik ve sosyal haklardan oluşan ve II. Kuşak Haklar eklenmiştir. Günümüzde çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı gibi haklar da insan hakları kapsamında değerlendirilmektedir.

Temel haklar, kişilerin sahip oldukları tüm hak ve özgürlüklerin kullanılmasının ön koşulu sayılan ve Anayasada yer verilerek güvenceye kavuşturulan haklardır. 1982 Anayasası'nda temel haklar, “Kişinin Hakları ve Ödevleri”, “Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler”, ve “Siyasal Haklar ve Ödevler” olmak üzere üç bölümde sayılmıştır. Temel haklardan bazıları, “yaşama hakkı”, “eğitim hakkı”, “sağlık hakkı”, “seçme ve seçilme hakkı”, “kişi dokunulmazlığı”, “dilekçe hakkı”, ve “özel yaşamın gizliliği”dir.

Devlet, birlikte yaşamak üzere örgütlenmiş insan toplumdur. Bir başka tanımla devlet, yerleşik bir topluluğun hukuksal ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip soyut varlıktır. Devletin varlık koşulları halk, ülke ve egemenliktir.

Hukuk, hak kelimesinin çoğuludur. Haklar anlamına gelir. Hukuk bir devlette tüzel ya da gerçek kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini adalete uygun olarak düzenler. Kişilerin sahip oldukları hak ve yükümlülüklerin sınırlarını çizer. Hukuk kurallarının varlık nedeni kamu düzeninin sağlanması ve sürdürülmesidir.

Adalet hukuk düzeninin gerçekleştirmeye çalıştığı şeydir. Adalet, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk olarak tanımlanabilir. Ancak neyin adalete uygun ve doğru olduğunun belirlenmesi oldukça zordur.

Modern bir devlette devletin örgütlenmesi pozitif hukuka göre olur. Hukuk kurallarının en üst basamağında yer alan anayasalar bir devletin örgütlenmesini, kuruluşunu, görevlerini, organlarını, kişilerin sahip oldukları hak ve ödevleri gösteren temel hukuk kurallarıdır.

Laiklik kelime anlamı bakımından dünyevi, dinsel olmayan gibi anlamlar taşır. Kavramsal olarak laiklik bir devlet biçimini ifade eder. Laiklik devleti oluşturan kurum ve kuralların dinin emir ve yasaklarından değil de pozitif hukuk kurallarından çıkartılmasıdır. Laikliğin bir diğer boyutu da kişilerin dini inanç ve vicdani kanaatlerinde özgür olmaları demektir.

Hukuk devleti; vatandaşlarına hukuki güvenceler sağlayan, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu, bir devlet sistemini anlatır.

Sosyal devlet; vatandaşlarının sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenen, onlara asgari bir yaşama düzeni sağlamayı kendine ödev edinen devlet olarak tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi sosyal devletin temel amacı, bir toplumu oluşturan bireylerin yasalar karşısında olduğu kadar, siyasal sosyal ve ekonomik hayatın işleyişi içinde de eşit ve özgür olmalarını sağlamaktır.

İnsan haklarına saygılı devlet, 1982 Anayasası'nın öngördüğü devlet anlayışıdır. İnsan haklarına saygılı devlet insan haklarına evrensel değerlere uygun olarak yer vermekle birlikte. Kamu düzeninin, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması, ülkede huzur ve istikrarın sağlanması için temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya gidebilir.

İnsan haklarına dayalı devlet, 1961 Anayasası'nın öngördüğü devlet anlayışıdır. İnsan haklarına dayalı devlet, kişi hak ve özgürlüklerinin önündeki bütün engelleri kaldırmayı kendine ödev edinen devlettir.

TEST I

1. İnsan hakları kavramıyla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
  - a) İnsan hakları, insanın kişiliğine bağlıdır.
  - b) İnsan hakları kişi hakları ve siyasal haklardan ibarettir.
  - c) İnsan hakları Anayasa ve yasalarla güvenceye alınırsa işlerlik kazanır
  - d) İnsan hakları düşüncesi geçmişten günümüze sürekli gelişmektedir.
2. Aşağıdakilerden hangisi T.C. Anayasası'na göre kişi hakları arasında **yer almaz**?
  - a) kişi dokunulmazlığı
  - b) konut hakkı
  - c) konut dokunulmazlığı
  - d) mülkiyet hakkı
3. Aşağıdakilerden hangisi sosyal devlet olmanın gereklerinden biri **değildir**?
  - a) ücrette adaletin sağlanması
  - b) işsizlikle mücadele
  - c) sosyal güvenliğin sağlanması
  - d) din ve vicdan hürriyetinin sağlanması
4. Hukuk kurallarının tüm kişileri, kurumları ve devlet organlarını bağlaması en çok aşağıdakilerden hangisiyle ilgilidir?
  - a) sosyal devlet
  - b) üniter devlet
  - c) hukuk devleti
  - d) laik devlet
5. Aşağıdakilerden hangisi devletin varlık koşullarından biri **değildir**?
  - a) ırk birliği
  - b) egemenlik
  - c) halk
  - d) yurt

6. Aşağıdakilerden hangisi hukuk kurallarının özelliklerinden biri **değildir**?
- a) kamu gücüyle desteklenmiş olma
  - b) yaptırım içerme
  - c) toplumsal düzeni sağlamaya yönelik olma
  - d) yalnız yönetileni bağlama
7. Aşağıdakilerden hangisi hukuk kuralları içerisinde normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer alır
- a) kanun
  - b) anayasa
  - c) yönetmelik
  - d) tüzük
8. Aşağıdakilerden hangisi hukuk devleti ilkesini zedeler?
- a) Kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili konularda Kanun Hükmünde Kararname çıkartılması.
  - b) Devletin vatandaşlarına verdiği zarardan sorumlu olması.
  - c) Mahkemelerin bağımsız olması.
  - d) Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Anayasa Mahkemesince denetlenmesi.
9. Aşağıdakilerden hangisinin laik bir devlette olması **beklenmez**?
- a) Yasaların dinin emirlerine göre düzenlenmesi.
  - b) Devletin inançlar konusunda kişilerin birbirlerine baskı yapmasına engel olması.
  - c) Devletin farklı dinlere karşı eşit mesafede durması.
  - d) Herkesin serbestçe ibadet edebilmesi.
10. Kişilerin hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın diledikleri gibi hareket edebilmelerine ne denir?
- a) hak
  - b) yetki
  - c) özgürlük
  - d) sorumsuzluk